

Bacsó István

Teológia és politika Tavaszy Sándor gondolkodásában

Kivonat

Az elmúlt időszakban a globális és az európai, de a magyarországi és romániai civil társadalom is a szélsőséges politikai megnyilvánulásoktól, illetve a választási eredményektől volt hangos. Az egyre inkább polarizálódó közvéleményt, a politikai, vallási, etnikai és különböző kulturális irányelvek mentén tömörülő táborok összebékítését korántsem mozdítja elő a gyakori politikai ideológiai hatalmi attitűd, vagy éppen a közösségi média kommentszekcióiban folyó állóháború... Vajon a társadalomnak ebben az áldatlan állapotában milyen szerepe lehet a teológiának? Szükséges-e irányt mutatnia, és ha igen, ezt hogyan tegye? A két világháború közötti erdélyi református teológiai gondolkodók – köztük különösen Tavaszzy Sándor – a történelmi idők sodrásában rámutattak egy másik valóságra, amely a világba törő mennyei fényével új színben tünteti fel az együttélés és a közösségépítés lehetőségeit. A teológia mai útkeresésében, az egyház tájékozódásában ma is kulcsfontosságú impulzusukat, példát és bátorítást adhat egy olyan teológusnemzedék, amely hasonló társadalmi dilemmák, ideológiai csaták között kereste a megmaradás, a párbeszéd, a közösségi együttélés útját, miközben nem mondott le saját identitásáról, reformátori öröklői szerepéről és ennek kritikai erejéről.

Abstract

In an age of deep political polarization—both globally and in Central and Eastern Europe—the role of theology and the church in public life calls for renewed reflection. How can they offer moral orientation in the midst of ideological conflicts and social fragmentation? This study revisits the thought of the interwar Transylvanian Reformed theologian Sándor Tavaszzy, who, facing the political and historical upheavals of his time, pointed to a transcendent reality that casts new light on coexistence and human understanding. His theological vision, grounded in critical Reformed identity and an openness to dialogue, continues to provide a vital paradigm for the church's engagement with politics and culture today.

Ha a nagyvilágban zajló eseményeket, vagy akár a szűkebb társadalmunkban, környezetünkben végbemenő interakciókat egy kicsit is figyelemmel követjük, akkor azt tapasztalhatjuk az utóbbi időben, hogy a pandémia óta a nyugalmi helyzetéből kibillent világ lejtmenete tovább fokozódik. Nem lehet ugyanis nem észrevenni a közösségi médiában felugró szalagcímeket, amelyek meghökkentő hírekről tudósítanak, szélsőséges megnyilvánulásokról számolnak be, illetve borzolja az egyébként is pattanásig felkorbácsolt kedélyeket. A botrányokra vevő széles fogyasztói közönség igényeit pedig mintha csak tovább tetőznék a médiacelebekké avanzsáló politikusok, a figyelem reflektorfényében forgó vezető személyek. Szereplésük, mediális jelenlétük azonban felgyorsítja az amúgy is polarizálódó társadalmi, politikailag is rohamosan széttartó légkört. Az látható ugyanis – főleg a közösségi média egyes platformjainak a kommentszekcióiban –, hogy a konstruktív megoldásokra, kompromisszum keresésre való igény egyre inkább háttérbe szorul, a különbségek pedig felerősödnek és a szélekre tolnak, el egészen a legszélsőségebb megnyilvánulásokig. A változó társadalmi, politikai közegben pedig valahol helyet foglal az egyház is mint társadalmi szereplő. Jóllehet az egyház pozicionálását elsősorban nem a szociális struktúrák mentén kellene behatárolni,¹ mégsem maradhat távol, és nem vonhatja ki magát a világ eseményeiből – azért sem, mivel protestáns, református jellegéből fakadóan a párbeszédkészség, az őrállói és véleményformáló magatartás, nem utolsósorban pedig a kritikai attitűd alapvető jellemvonásai közé tartozik. A kérdés tehát nem az, hogy helye van-e az egyháznak és a teológiai megvilágításnak ebben a konstellációban, hanem az, hogy milyen teológiai kritériumok mentén teszi ezt, és milyen reflexiókat, releváns válaszadási kísérleteket fogalmaz meg.

A két világháború közötti erdélyi református teológia valamelyest a maihoz hasonló helyzetben keresett olyan támpontokat, amelyek a történelmi események, a politikai, ideológiai konstrukciók sodró árájában biztos pontnak, megtartó erőnek számítottak. Tavaszy Sándor, Makkai Sándor és teológus kortársaik gondolatai ebben az összefüggésben is megállták a helyüket *akkor*, a Trianon utáni erdélyi magyarság *Sitz im Leben*-jében, és valahol *ma* is olyan impulzusokat nyújthatnak számunkra, amelyek biztos kapaszkodót jelenthetnek a napjainkban sem kevésbé jelentéktelen ideológiai képződmények örvényében.

¹ Az egyház önmagát gyakran társadalmi-politikai konstellációkban határozza meg, ebből fakadóan pedig egyre inkább a peremre szorultsága, zsugorodása, eljelentéktelenedése lesz nyilvánvaló. Teológiai értelemben viszont a peremre szorultság, a „peremvidék” a hit természetes otthona. Vö. Vályi Nagy Ervin: Egyház a világ peremén. In: *Uő: Minden idők peremén*. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bázél–Budapest 1993. 263–272, 266.

1. Történelmi tények

Az első világháborút követő sokkhatás után a megmaradásért való küzdelem, útkeresés jellemezte az erdélyi magyarságot. Ha viszont tágabb kontextusba helyezzük az erdélyi magyarság ügyét, akkor az átformálódó kelet-közép-európai régióban hasonló tendenciákat láthatunk. Az 1918/1920-ban Erdéllyel, Bukovinnával és Besszarábiával kibővült Romániának szintén meg kellett találnia a maga útját, jóllehet magyar szempontból ez a probléma mégsem úgy vetődik fel, mint a megmaradásért vívott élet-halál harc. De az útkeresés, a hagyományos vagy progresszív, a nacionalista vagy liberális trendek ugyanúgy jellemezték, mint a régió többi országát. A főleg a harmincas években kulminálódó ideológiai csatározások, szélsőségekbe merevedő táborok olyan eminens személyeket is magukba szippantottak a román kulturális és politikai közegben, akik később nemcsak a román, de az egyetemes nyugati kultúra szellemi óriásai lettek, mint pl. Mircea Eliade vagy Emil Cioran.²

Mit tehetett ebben az egyre inkább kiélesedő harcban, ideológiai-politikai polarizációban az erdélyi magyarság? Hogyan tudott távol maradni a szélsőségek-től, a fajgyűlölettől, az érzelmi túlfűtöttségtől és az indulatoktól? Ugyan bizonyos esetekben „házon belül” is jelentkeztek nézetkülönbségek, eltérő vélemények, politikai és világnézetek, generációs törések, de a közös ügy érdekében talán mégis egyetemes tudott maradni az erdélyi magyar eszmei és kulturális front. Mi sem jelzi ezt jobban, mint az 1926-ban életre hívott Helikon-közösség, amely soraiba az akár ellenkező világlátású személyeket is integrálta. Az alapító Kemény János így vall erről:

„Az, hogy politikailag lehetnek itt-ott taktikai vagy talán árnyalatnyi különbségek közöttem és barátaim között, természetesen nem vonhat válaszfalakat a kultúra munkásai között, hiszen mindnyájan egyet akarunk: kultúrát védeni, kultúrát építeni és az embersorsot tűrhetőbbé tenni, s a módszerei eltérések csupán az egyéni adottságokból és vérmérsékletből fakadnak. Éppen ezért igye-

² Az értelmiségi egyik útja az Eugen Lovinescu (1881–1943) és Stefan Zeletin (1882–1934) köré tömörülő Európa-pártiak tábora, akik a haladás, industrializálás és urbanizáció mellett tették le voksukat. Ezzel szemben helyezkedett el a legionárius-tradicionalisták csoportosulása, amely az alapvető értékeket a nemzetben, a vallásosságban vélte felfedezni, erős antiszemita felhanggal, akik a kolozsvári *Gândirea* lap szerkesztője, Nichifor Crainic (1889–1972) köré tömörültek. A *Cuvîntul* lap szerkesztője, Nae Ionescu (1890–1940) publicista, esszéista szuggesztív erejével a fiatal nemzedék számos később híressé vált képviselőjét nyerte meg ennek a szellemiségnek, köztük Mircea Eliadét, Emil Ciorant, Constantin Noicát is. Cătălina Vrabie: *Dezbateră intelectuală în perioada interbelică*. In: *Hi-story Lessons*. <https://hi-storylessons.eu/article/dezbateră-intelectuală-in-perioada-interbelică/> (2025. 03. 12.)

keztem a napi politika nyomorúságait a vécsi találkozóból kirekeszteni s annak csupán írói vonatkozásait a megbeszélés tárgyává tenni, amint azt a hozott határozatsorozatokból is láthattad.”³

2. Teológia és politika viszonyának feltételei

Milyen tartalommal léphetett fel a református egyház ebben az időszakban, és milyen teológiai, igei üzenetet közvetíthetett a társadalom irányába? Milyen teológiai alapvetés felelt meg a többszörös közösségi elvárások halmazának, és miképpen tudta igei, reformátori karakterét megőrizni az erdélyi magyar kulturális és politikai belső közegben is gyakran eltérő gondolati különbségek keresztmetszetében, illetve a kívülről reázúduló ideológiai nyomás, politikai irányzatok keresztütésében? Talán külön kutatást igényelne az egyháznak, illetve a teológiának a korabeli politikai, ideológiai konstellációban való pozíciója és szerepvállalása, ám ez talán mégis megvilágítható röviden néhány kulcsfontosságú teológiai értekezéssel keresztül. Tavaszy Sándor ebben az „ütköző zónában” úgy helyezte teológiai megvilágításba a problémakört, hogy a diskurzus mindvégig megőrizte igei és reformátori profilját, miközben irányadó és kritikai szempontból is relevánsnak bizonyult. Itt szükséges megjegyezni, hogy a teológia és politika címben is jelzett viszonya nem a két, ellentétesnek is mondható terület distinkciójáról vagy lehetséges kapcsolópontjairól szól, hanem elsősorban elméleti alapvetésről, arról a teológiai hermeneutikáról, amellyel a politikai tendenciák ideológiai háttere igei fényben megvilágítható és megítélhető. Ilyen értelemben inkább politikai filozófiáról vagy eszmetörténetről beszélhetünk. A kérdésfelvetés célja tehát a társadalmi-politikai cselekvés elvi feltételeire teológiai perspektívából történő reflexió. Tavaszy Sándornak ez az interdiszciplináris, a teológia „komfortzónájából” kilépő, tudományos, kulturális területekre is áthajló párbeszédkészsége nem új és nem idegen, hanem munkásságának otthonos vetülete, mondhatni természetes lakhelye. Így a Tavaszy Sándor teológiai és politikai gondolatait tematizáló jelen tanulmánnyal folytatni szeretnénk azt a sorozatunkat, amely a konferencia névadójának ezen „kitekintéseit” helyezte fókuszba a korábbi Tavaszy-napokon is, különösen a teológia és filozófia, irodalom, történelem kapcsolópontjait tartva szem előtt.⁴

³ Kemény János: Sipos Domokoshoz, Marosvécs, 1926. augusztus 8. In: Mikó Zsuzsanna – Szabó Csaba (szerk.): *Magyarnak maradni Erdélyben*. Iskola Alapítvány Kiadó – Magyar Nemzeti Levéltár – L'Harmattan Kiadó, Kolozsvár–Budapest, 2021. 437–438, 437.

⁴ Bacsó István: Történelemlétfilozófiai szempontok Tavaszy Sándor teológiájában. In: Visky S.

A fentiekben megfogalmazott témaindító kérdés, történetesen, hogy szükséges-e a református teológiának társadalmi kérdéseket, jelenségeket, netán politikát is tematizálnia, Tavasz Sándort is foglalkoztatta. A kérdés szokatlanságát és a téma idegenségét világosan látja *A szociális és gazdasági törekvések theologiai-etikai megítélése* c. dolgozatában: „A jelenkori szociális és gazdasági elméletekben és irányokban élő és ható törekvések »theologiai« megítélése olyan vállalkozás, amely első tekintetre illetéktelen beavatkozásnak látszik.”⁵ Igenlő válasza és indoklása kettős. Az ellentmondásosságot egyrészt a reformátori tradíció alapján oldja fel. A teológia az *egész embert* tartja szem előtt,⁶ annak minden területével, vetületével együtt, beleértve az emberi együttélés társadalmi és politikai dimenzióit is:

„A kálvinizmus a keresztyén univerzalizmus vallása, mert a világ és az élet egyetlen területét sem tekinti közömbösnek az Isten akarata szolgálata szempontjából, hanem a világ és az élet minden területét feladatnak tekinti, amelyet az Isten dicsőségére kell megoldania, hogy Krisztus legyen az Úr mindenekben.”⁷

Az embert körülvevő teremtet világ minden aspektusával együtt olyan ajándékok halmaza az ember számára, amelyekben Isten nagyságát, hatalmát és gondviselő szeretetét ismerheti fel. Ebben a halmazban helyet kapnak nem utolsósorban a „szociális együttélés karizmái” is mint Isten ajándékai: „Semmiféle hamis illúzió kedvéért nem engedhetjük meg, hogy a szociális és a gazdasági javak az Isten ajándékainak skálájából kitörültsenek.”⁸ A szociális, gazdasági javak Isten adományaiként történő értelmezése ugyanakkor a hozzájuk kapcsolódó felelősséget és feladatvállalást is implikálja. Ez a korreláció legnyilvánvalóbb módon a nemzetért mint közösségért való áldozathozatalban nyilvánul meg: „[Isten az], aki beleteremt

Béla – Papp György (szerk.): *Leborulva, nyitott szemmel: Az I. Kolozsvári Tavasz-napok előadásai*. Protestáns Teológiai Intézet–Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár, 2023. 7–17; Bacsó István: *Teológia és irodalom Tavasz Sándor szemléletében*. In: Visky S. Béla (szerk.): *Látták a láthatatlant: A II. Kolozsvári Tavasz-napok előadásai*. Protestáns Teológiai Intézet – Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár 2024. 41–59; Bacsó István: *A történelmi emlékezés teológiai kritériumai Tavasz Sándornál*. In: Visky S. Béla (szerk.): *Látványosság a világnak: Kolozsvári Tavasz-napok III*. Protestáns Teológiai Intézet – Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár 2025. 115–142.

⁵ Tavasz Sándor: *A szociális és gazdasági törekvések theologiai-etikai megítélése*. Dolgozatok a Református Theológiai Tudomány Köréből. Erdélyi Református Egyházkerület – Kolozsvári Theológiai Fakultás, Kolozsvár, 1931. 3.

⁶ Uo.

⁷ „A református keresztyén theologiai gondolkodás ősi sajátja az a gondolat, hogy Isten Igéje az egész emberhez szól, Isten az egész embert állítja saját akarata szolgálatába, Isten tehát az egész emberre igényt tart és az egész embert igénybe veszi.” Uo.

⁸ Uo.

egy nyelvközösségbe és Isten az, aki beleteremt a magyar nemzeti közösségbe.”⁹ A teremtettségnek ez az „attribútuma” egyúttal az érte történő feladatokat, szolgálatot is magával vonja. Itt nem jelentéktelen a megjelölt prioritási sorrend: a nemzeti és kulturális hovatartozás úgy nyer igazán értelmet, ha mindezt Isten teremtményeként látja a keresztyén ember, és úgy tekint rájuk, mint amelyek valóban Istentől kapott ajándékok, áldások.¹⁰ Ezt az összefüggést leginkább Erdély fejedelmi korszakában ismerték fel e korszak reprezentánsai, melynek hozadékai között a kulturális virágzás mellett az államalkotás, a politikai gondolkodás és közéleti szereplés protestáns vonatkozását is számon tartja az utókor. Ez az időszak azért csúcson sodhatott ki Erdély aranykorában, mert abban a hitbéli felismerésben gyökerezett, mely szerint a magyarság nemzettudata Istentől jövő ajándékként, de egyszersmind kötelességtudatként, parancsként értelmezhető.¹¹ Ha a huszadik század történelmi viharai közepette nem is kivitelezhető a fejedelemség korabeli harmónia, arról mégsem mondhat le a teológia, hogy nézeteit (világnézetét), hitvallását a világban érvényre juttassa, és ennek fényében ítélje meg környezetét, társadalmát annak minden aspektusával együtt: „...a jelenkori szociális és gazdasági törekvéseket az illúzióktól mentes evangéliumi szellemű egzisztenciális gondolkodás és a keresztyén theologia univerzális távlatából ítéljük meg.”¹²

Az egyháznak és a világnak ez a kapcsolata ugyanakkor nem lehet teljesen egysíkú. A világ felett kimondott verdikt csak akkor lehet hiteles, ha az önlátás, önkritika, azaz a bűnbánat magunkkal szemben is érvényesül. Tavaszy Sándor szerint éppen ezért amikor a teológiai látásmód a szociális ügyekben, a világnézeti és politikai ideológiai kérdésekben kritikát gyakorol, tisztán kell látnia, hogy mindenekelőtt ő áll Isten Igéjének az ítélete alatt; tehát először a saját mulasztásait, a társadalom tükrében is megmutatkozó görbeségét kell számba vennie.

„Most is, amikor a keresztyénségnek a szociális és gazdasági kérdésekhez való viszonyával foglalkozunk, első kötelességünk az lenne, hogy szembenézzünk keresztyénségünk mulasztásaival...”¹³

⁹ Tavaszy Sándor: *A református egyház jelentősége Erdély történetében*. Ifjú Erdély, Kolozsvár, 1943. 8. „[A református egyház] magyarságához való tartozását Isten örök akaratának vallotta. Nem véletlenül vagyok magyar, és nem véletlenül vagyok tagja nemzetemnek, hanem Isten örök elhatározása folytán.” Uo. 8.

¹⁰ Vö. Karl Barth magyarországi és erdélyi előadásai 1936-ból. Barth, Karl: Isten kegyelmi kiválasztása. In: *Az Igazság és Élet füzetei* 8. Debrecen, 1937.

¹¹ Tavaszy: *A református egyház jelentősége*. 8.

¹² Uo. 10.

¹³ Tavaszy: *A szociális és gazdasági törekvések etikai megítélése*. 5. Ezzel cseng össze Török Ist-

A felhívás nemcsak retorikai fogás, mivel az önkritika a keresztyénség valós mulasztásaira, hiányaira mutathat rá. Szerzőnk meglátása szerint a keresztyénség szociális és gazdasági érzékenysége különösen meggyengült, mivel „az Isten Igéje által kínált alapon nem tudott megmaradni, hanem arról lesiklott, önállóságát elveszítette”. Tavaszty diagnózisa szerint a keresztyénség, és vele együtt a protestantizmus, a reformátusság gyakorlatilag az éppen aktuális világnézettel azonosult az utóbbi időben, de talán évszázadokban is.¹⁴

2.1. Világnézeti kérdések

Az igei és reformátori világ felé nyitó köteleességtudatán, őrállói szerepén túl további szintlépés figyelhető meg, amikor nemcsak Tavaszty Sándornál, illetve a kortárs teológiai gondolkodóknál, de általában a kor tudományos, kulturális és társadalmi diskurzusában kiemelt fontossággal bír a világnézet kérdése, pontosabban a különböző világnézetek ütközése. Ebben az interakcióban az egyháznak is részt kell vennie, a teológiai megfontolásnak, meglátásnak is jelen kell lennie. Legalábbis így látta Tavaszty Sándor, és ezt jelzi az az antológiája, amely *Világnézeti kérdések* címen jelent meg, és amelynek politikai, ideológiai, vallásos és filozófiai szempontokat is megszólaltató írásai a civil szféra irányába történő újabb nyitásként is értelmezhetők.¹⁵

A világnézet az ember azon elemi törekvése, amely életének fenntartására, irányítására, életvezetésére vonatkozik. A világnézet ugyanakkor az öntudatra ébredt ember igénye, „önfenntartásának a legmagasabb rendű módja” – szemben az alantasabb testi szükségletekkel vagy társadalmi elvárásokkal.¹⁶ A világnézet ilyen-szerű megközelítése a tudat kantiánus értelmű megalapozására vezethető vissza, mint amely olyan *bizonyosságok* konglomerátuma, amely a világra, az emberre és Istenre vonatkozó ismereteket ragad meg.¹⁷

ván megállapítása: „Az az egyház, amelyik kétes értékű politikai sikerek Jákób-lencséjéért nem adja el pártokon felülállását, hirdetheti minden pártnak a megtérést és a bűnbánatot. Politikai ellenfelek találkozhatnak területén és kereshetik együttesen Isten akaratát. Mindennek azonban van egy elmellőzhetetlen feltétele: először maga az egyház legyen teljesen az Igéé, hogy aztán tudjon olyan politikai emóció nélkül szembenézni a politikával, mint amilyennel Urunk Jézus viselkedett az akkori idők nem kevésbé egzisztenciába vágó politikai kérdéseivel szemben. S ez az emócionálküliség nem közönyt jelent, hanem tárgyilagosságot s a határok ismeretét.” Török István: Egyház és politika. In: Németh Pál (szerk.): *Magyar református önismereti olvasókönyv*. Kálvin Kiadó, Budapest, 1997. 330.

¹⁴ Tavaszty: *A szociális és gazdasági törekvések etikai megítélése*. 4.

¹⁵ Tavaszty Sándor: *Világnézeti kérdések*. Az „Út” kiadása, Torda, 1925.

¹⁶ Tavaszty Sándor: A világnézet belső képe. In: Uő: *Világnézeti kérdések*. Az „Út” kiadása, Torda, 1925. 5–7, 5.

¹⁷ „Hatásában, mint a buborék, kihat az egész tengerre, kihat az egész lélekre. Lesz belőle

„Mit vallanak e bizonyosságok a világ, az ember és az Isten kérdéseiről? — Főképpen három dologra vetnek világosságot: Mi, milyen, hogyan van a világ, az ember és az Isten. Tehát e három hatalmaság lényegiségét, minőségét és viszonyait vallják meg bizonyosságaink.”¹⁸

Az embernek ezek a bizonyosságai transzcendentális (tapasztalat előtti) tényezők, amelyek az ember identitásképződését alapozzák meg. Az embernek ebből a transzcendentális alkatából következnek a világ és ember, valamint Isten megértésére irányuló kérdések, ezek próbálják úgymond mederbe terelni az ember feje fölött hatalmasodó kozmoszt. „Ezek az ősi, transzcendentális tényezők képezik a világnézet feltételeit, aminthogy minden ismerésnek is feltételei. Ezek tehát nem tapasztalat fölötti (nem transcendens), hanem a tapasztalatot megelőző tényezők.”¹⁹ Tavaszty további filozófiai és episztemológiai tudományos jellegű ismérvekkel látja el a tudat megalapozottságát mint a világnézet kiindulópontját. A tudat „gazdagon tagolt orgánum”, a priori „határozmányokkal”, amelyek nem tanult, elsajátított eszközök, hanem egyetemes kategóriák. A szellem ezek segítségével ismeri meg, vagyis alkotja meg világát.²⁰

A tudat és a világnézet alkotás ismeretelméleti korrelációja azonban Tavaszty Sándornál jellegzetes etikai és közösségi töltettel teljesedik ki. A világnézet-alkotás szükségszerű folyamata nemcsak az egyes szubjektumok alapvető jellemvonása és feladata, hanem a közösségeké is. A kollektív értelemben vett szubjektum öntételezésének fontos, sőt elengedhetetlen mozzanata az a világnézet-alkotás, amely életet, egzisztenciáját, környezetét és világát megismerő, megítélő és formáló hermeneutikai alapelveként érvényesül. Az *erdélyi szellemi életünk két döntő kérdése* című írásában Tavaszty szükségszerűnek látja az erdélyi magyarság esetében is egy közös világnézet alapjainak a körvonalazását. „Íme, a világnézeti állásfoglalás minden nemzetre nézve a közös nemzeti élet végső alapjainak kiépítését és öntudatosítását jelenti.”²¹

először nyugtalanító vágy, mígnem egyszer csak feljut a tudatalatti világból az öntudat szintjére, arra a szellemi síkra, amelyet az öntudat napja világít be s ott meg nem pillantja, annak boltozatos szellemi egén azt az örökragyogású eszményt, azt az idea-csillagot, amely őt titokzatosan vonja és vonja maga felé s akkor aztán kilobban ez érzés-buborékból egy csodálatos erő, amely őt meggyőződéssé, vagy bizonyossággá teszi.” Tavaszty Sándor: A világnézet keletkezése és feltételei. In: *Uő: Világnézeti kérdések. Az „Út” kiadása*, Torda, 1925. 8–10, 9.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Uo. 10.

²⁰ Tavaszty Sándor: Mi közünk nekünk Kanthoz? In: *Uő: Világnézeti kérdések. Az „Út” kiadása*, Torda, 1925. 23–26, 25–26.

²¹ Tavaszty Sándor: *Az erdélyi szellemi életünk két döntő kérdése. Az „Erdélyi Irodalmi Szemle” kiadása*, Kolozsvár, 1928. 8.

Rickert²² Tavasz által idézett tétele, „aki csak él, értékel” a kollektív szubjektum, a nemzetközösség vonatkozásában is igaznak bizonyul, mert „a nemzet, amely bedugja fejét saját kispolgári élete homok-városába, csak vesztegelő és haldokló nemzetnek tekinthető”.²³ Tavasz Sándor sürgeti egy egységes világnézeti front kialakítását, annál is inkább, mivel az erdélyi magyarság esetében ez nemcsak egy lehetőség, hanem egzisztenciális szükséglet. Arra buzdít, hogy a társadalmat, kulturális életet meghatározó területek Isten és az Evangélium ernyője alatt egyesüljenek, és ugyanazzal a hittel, koncepcióval, azaz világnézettel mozdítsák elő a közös ügyet.²⁴ A saját világnézet kidolgozása és alkalmazása azonban nemcsak a reformátusság vagy a keresztyénség sajátja, hanem számos ideológiai irányzat, politikai és kulturális ambíció rendelkezik saját világnézeti konstrukcióval. A keresztyén, evangéliumi és protestáns alapokra építő világnézet, mint amilyent az erdélyi magyarság életre hívhat, ezekkel óhatatlanul konfrontálódik, de ettől nem kell meghátrálnia, mert éppen ebben a küzdelemben mutakozhat meg sajátos karaktere.

3. A teológia mint analízis és kritika

Tavasz Sándor vállalja a konfrontációt az egyes világnézeti irányzatokkal, melyek közül e helyen a politikai jellegű ideológiákra utalunk. Ez a szembesülés egyrészt apologetikai jelleggel nyilvánul meg, másrészt kritikai elemzés formájában mutatkozik meg. Az elemzés azonban nem elítélést jelent, hanem megítélést, a cél az objektív értelemben megfogalmazott igei tartalmú kritika. *A szociális és gazdasági törekvések theologiai-etikai megítélése* c. írásában abból az egyházakat ért vádból indul ki, mely szerint a keresztyénség felelősséggel tartozik a szociális kérdések kétezer éves megoldatlansága miatt. Ezt azzal utasítja vissza, hogy a történelem során változó politikai, hatalmi rendszerek voltak, amelyeknek más és más volt a megoldási stratégiája. De még a protestantizmus történelmi jelenléte óta sem kérhető számon a kérdés megoldása a keresztyénségen, hiszen azóta is, az újkor, és főleg a felvilágosodás óta domináns ideológiák, eszmerendszerek he-

²² Heinrich Rickert (1863–1936) német filozófus, a badeni újkantianizmus kimagasló alakja.

²³ Tavasz: *A világnézet keletkezése és feltételei*. 8.

²⁴ „Világnézetünk eszménye azt követeli tőlünk, hogy ismét egy olyan egységes szellemi életet éljünk, amelyben a religiosumot, a politikumot és az aesthetikumot egymástól megkülönböztetjük ugyan és határaikat össze nem zavarjuk, viszont mindezeket úgy éljük, hogy a legmagasabb legyen mindig alkotó és inspiráló, megtermékenyítő és motiváló tényezője a többinek. Az erdélyi magyar világnézet Isten egyetemes Evangéliumát sohasem negligálhatja.” Tavasz: *Az erdélyi szellemi életünk*. 12.

lyezkedtek szembe a keresztyénséggel. Tavaszy ugyanakkor világosan kimondja azt is, hogy nincs miért áltatnunk magunkat, hanem világosan kell látnunk, hogy az újkor óta a keresztyénséget a sorra jelentkező ideológiák próbálják megtörni, háttérbe szorítani: a reneszánsz, a racionalizmus, az idealizmus, a liberalizmus. A jelenre leginkább kiható és az egyes országok politikáját, gazdaságát meghatározó irányok nemrég még csak „törekvésekként” jelentkeznek, ma viszont már „erőhatással bíró világtényezők”.²⁵ Ezek a marxizmus eszmeiségére vezethetők vissza, melynek két markáns megnyilvánulását említi meg: a szocializmust mint a marxizmus konzervatív formáját, és a kommunizmust mint a marxizmus radikális válfaját.²⁶

3.1. Szocializmus (konzervatív marxizmus, szociáldemokrácia)

A keresztyénség nem lehet közömbös a szociális kérdések iránt, de nem is helyezheti azt mindenek fölé, hiszen tudnia kell, hogy ez a terület is Isten ítélete alatt áll, „amelyben részes ebben a bűneset által megrontott világban minden”.²⁷ A szocializmus eszmeisége mellett ugyanakkor több minden is szól. A huszadik század fordulójától megfigyelhető egyfajta affinitás a szocializmus iránt, amely a vallásos szocializmus formájában egyházi vonatkozásban is jelentkezett.²⁸ Mellette szól továbbá az a tény – sorolja Tavaszy –, hogy a kapitalizmus felvirágzását ellensúlyozandó, a szocializmus erőteljesen elítélte a „mammonizmust”, a harácsolást, a kizsákmányolást. Ezzel a kategorikus fellépéssel pedig éppen abban bizonyult nagyon erősnek és határozottnak, amiben a keresztyénség gyengének, halknak és megalkuvónak.²⁹ A szocializmus tulajdonképpen rámutatott a megoldásért kiáltó társadalmi mélypontokra, törésvonalakra, ezzel egyetemben pedig azon tömegek nyomorára, akik a társadalom szélére sodródtak, kiszolgáltatottakká váltak. A keresztyénség számára mindez görbe tükröt mutat,³⁰ amely Tavaszy szerint „a liberalizmusa következtében – elveszítette a bűn realitása iránti érzékét”.³¹

²⁵ Tavaszy: *A szociális és gazdasági törekvések etikai megítélése*. 9.

²⁶ Uo.

²⁷ Uo. 17.

²⁸ I.d. a korai Karl Barth kapcsolatát a vallásos szocializmushoz. Busch, Eberhard: *Karl Barth*. Ford. Juhász Tamás. Exit Kiadó, Kolozsvár, 2024. 67–136.

²⁹ Tavaszy: *A szociális és gazdasági törekvések etikai megítélése*. 18–19.

³⁰ „A szocializmus egy irtózatossá vád nem a keresztyénségre, hanem a keresztyénekre nézve, hogy nem tettek többet a világ átalakításáért.” Tavaszy Sándor: *A szocializmus lelki rugói*. In: *Uő: Világnézeti kérdések*. Az „Út” kiadása, Torda, 1925. 90–98, 97–98.

³¹ Tavaszy: *A szociális és gazdasági törekvések etikai megítélése*. 19. [kiemelés az eredetiben].

„És ami még ennél is súlyosabb vád a keresztyénség ellen, az az, hogy mindent elnéző és mindent megértő liberalizmusa következtében nem látta meg, hogy a világban, amelyet meghagyott világnak, hogy nőnek egymásután: a kapitalizmus, a militarizmus és a nacionalizmus Bábel-tornyai. És nőttek ezek a tornyok és nőttek behunytt szemei előtt a bűnök, annyira, hogy amikor végre felnyitotta szemeit és ráébredt, a közvetlen-közelében a proletár-tömegekben, egy modern pogánysággal állott szemben.”³²

További erénye a szocializmusnak – és itt Kutter meglátását emeli ki –, hogy „visszaadta az embert a földnek”, vagyis tételesen kimondja, hogy az embert nem lehet elszellemiesíteni, az ember nem egy ideálisan körülírható elvont entitás, hanem a föld, az anyag, a testiség meghatározta egész embert kell szem előtt tartani. („Nem azt kérem, hogy vedd ki őket a világból, hanem hogy őrizd meg őket a gonosztól.” Jn 17,15) Tavaszty Sándor szerint sem a kutteri tézis, sem a keresztyénség „világban való léte” nem legitimálhatja a vulgáris materializmust, csak ha szándékosan félreértjük az evangélium üzenetét. De az exegetikai érveken túl különösen azért ellentmondásos az anyagiségra történő szélsőséges redukció, mert sokan éppen az anyagi érdekektől, materiális dolgoktól nem tudják függetleníteni magukat.³³ A társadalmi jelenségek pusztá fizikalizmusra történő leszűkítése az embert is méltatlanul lefokozza.³⁴ Ez azt jelenti, hogy a szocializmus egyébként több ponton is figyelemre méltó törekvése a történelmi materializmus áldozatává vált, jóllehet ezt ő csak agitációs eszközként kívánta használni. Így az az eszme, amely az egész világ megváltoztatását tűzte ki célul, egy bizonyos társadalmi réteg propagandaeszközüvé degradálódott, és Tavaszty szerint így lett a szolidaritás eszmeiségéből a gyűlölet teóriájává.

A szocializmus a világ, a társadalom minden formáját materialista alapon értelmezi, pusztá gazdasági kérdésként kezeli. Ezen az alapon a szocializmus bírálata szerint a keresztyénség, majd a reformáció elterjedésének valódi okai gazdasági érdekekre vezethetők vissza. Tavaszty ugyanezzel az induktív érveléssel vág vissza, amikor a szocializmus okait lelki alapokra helyezi: „...a komoly szociálizmust nagy lelki szükségletek, nagy lelki hiányok, eleven lelki rugók hozták létre és éltetik.”³⁵ Illetve „a szocializmus eredetének és létének az igazi magyarázata, az igazi rugója a megsértett, a megalázott, az elnyomott emberi méltóságért való küzdelem.”³⁶

³² Uo. Tavaszty idézi Thurneysent [Thurneysen, Eduard: Sozialismus und Christentum. In: Uő: *Das Wort Gottes und die Kirche*. München, 1928, 169.]

³³ Uo. 20–21.

³⁴ Uo. 22.

³⁵ Tavaszty: *A szocializmus lelki rugói*. 94.

³⁶ „A gépekkel való kontaktus, a gép folyton zakatoló, unos-untalan ugyanazt a nótát zúgó,

A lelki dimenzióhoz tartozik továbbá az elidegenedés ténye mint a szocializmusnak egy másik „lelki oka”: „...a kézműiparos kivettétvén virágoskerttel, csöndességgel és békességgel körülvelt házából, belevettetett a nagyipari központok dzsungeljébe, ahol ember-ember hátán szorongván, otthontalanul lézeng, mert sajnos azok a tanyák, vagy a bérkaszárnnyák börtönös fülkéi káromlás nélkül *otthonnak* nem mondhatók.”³⁷ A lelkiségében kifosztott tömegek a hasonló sorsban szenvedők sokasága iránt szolidaritással viszonyulnak, ami a szocializmus alapvető mozgatórugójának bizonyul. Némely szocialista gondolkodók szerint ez olyan, mint az őskereszténységben a felebaráti szeretet.³⁸ Az analógia ugyanakkor még nem hatalmaz fel egy vallásos érzülettel átítatott ideális társadalmi egyenlőség eszményére.³⁹ A kereszténység ugyan helyeselheti a szocializmus mindazon törekvéseit, amely a munkásság „igazi emberi érdekeit szolgálják”,⁴⁰ de megítélését, az irányzathoz történő mindenkori közeledését az Ige mércéjén kell megmérni: „...az Isten szeretetének ez az egyetemlegessége arra kell kötelezze a keresztény gondolkozást, hogy csak azokra a szociális és gazdasági törekvésekre üsse reá a maga hitelesítő pecsétjét, amelyek betöltik a szeretet nagy parancsolatát.”⁴¹

3.2. Kommunizmus (bolsevista kommunizmus)

A szocializmussal ellentétben a kommunizmus ideológiája esetén már nem nevezhető meg ennyi pozitívum. A kommunizmus bolsevista szárnya, jóllehet a történelmi materializmusra vezethető vissza, radikalitásában, mondhatni brutalitásában messze túlszárnyalja azt:⁴² „A munkásnak csak kenyér, ruha és hús kell. A proletáriátusnak csak földi javak kellene, és pedig korlátozás nélkül és azonnal. Ezek a Lenin ítéletei és követelései.”⁴³ Tavaszy Sándor a tárgyalt ideológiában töb-

harsogó hangja, ugyanazt a végtelen kicsiny alkatrészt produkáló munkája következtében *mechanizálódott, gépiessé vált a munkás lelke és élete*.” Tavaszy: *A szocializmus lelki rugói*. 97. [kiemelés az eredetiben].

³⁷ Uo. 96. [Kiemelés az eredetiben.]

³⁸ Uo. 97.

³⁹ „Egy valóságos vallásos hangulat, hit sugározza be ezt a reménységet, amely arra a boldog és dicsőséges képre néz, amely az „Új Jeruzsálem”, Isten országa alászállását ígéri erre a földre.” Tavaszy: *A szocializmus lelki rugói*. 97.

⁴⁰ Tavaszy: *A szociális és gazdasági törekvések etikai megítélése*. 23. [kiemelés az eredetiben].

⁴¹ Uo. 23.

⁴² „Míg a szocializmust úgy tekinthetjük, mint a mai szociális és gazdasági nyomor megnyilatkozását, addig a bolsevista kommunizmust úgy kell tekintenünk, mint mindazoknak az isten-el lenes, földalatti erőknek a felszabadulását, amelyeket a bűnbeesett ember évezredek óta kitermelt.” Tavaszy: *A szociális és gazdasági törekvések etikai megítélése*. 34.

⁴³ Uo. 28.

bet vél felfedezni, mint egyszerűen egy alternatívát a politikai ideológiák széles palettáján. A vulgáris bolsevizmus akár a Heidelbergi Káté 5. kérdésének⁴⁴ gyakorlati szemléltetőanyaga is lehetne: „...a bolsevizmusban élő abszolút hitetlenség, valami csodálatosan intenzív agresszivitással pedig arra tör, hogy az embert minden korlátozás nélkül megtartsa ebben az Istent és felebarátait gyűlölő »természet szerinti hajlandóságában«.”⁴⁵

A kommunizmusnak egy másik elítélendő vonása az az intenció, amellyel az embert naturalista módon, ösztönök mentén definiálja, majd a hatalmi erők kiszolgáltatottjává fokozza le. A hatalmi apparátus a természetes ösztönöknek szabad utat enged, de a termelt javakkal való élelét korlátozza, és csak egy szűk kisebbség számára teszi lehetővé. Korlátozza továbbá az ember személyiségének kibontakozását, megveti az individualizmust. Az ember tehát „gépalkatrészként” működik, a társadalom pedig mint átmechanizált létesítmény biztosít ennek a működésnek keretet.

Tavaszy Sándor legfőbb ellenérve szerint az ember nem alakíthatja, nem bitorolhatja és bitorolhatja az életet, mert az nem az ő tulajdona. Az életet Isten adta, az ember azt el nem veheti, meg nem szüntetheti, ki nem sajátíthatja. Az életet a személyiség, a karizmák, az egyéniség és a személyiség attribútumaival együtt⁴⁶ Isten ajándékozta és bízta az emberre, ezért az „életet pedig nem lehet büntetés nélkül elszínteleníteni”.⁴⁷ Egyébként a kommunizmus éppen azt vitte a végletekig, ami ellen kezdetben a szocializmus maga is tiltakozott, történetesen a kapitalizmus profiljának a visszáját, vagyis az embert, a proletariátust véglegetekig kizsigerelő hajszáját. A bolsevista kommunizmus egyenesen bálványozza a „gép-embert”. Bármelyik irányzatban is nyilvánuljon meg, a keresztyénségnek szóvá kell tennie az elgépiesedésnek ezt a rohamos tendenciáját, mert annak súlyos következményei lehetnek az egész világra nézve.

„A keresztyén theologia parancsolólag követeli, hogy meg kell menteni az embert nemcsak az elmechanizálódástól, hanem a szegénység és a nyomorúság fájdalmaitól és kísértéseitől is.”⁴⁸

„...a gépek molochjai alatt elvész az ember, mert elvesznek azok a szellemi-erkölcsi perspektívák, amelyek az embert eddig fölébe emelték a kézzel csinált

⁴⁴ „Megtarthatod-e mindezt tökéletesen? Nem, mert természetem szerint hajlamos vagyok Istent és felebarátomat gyűlölni.” *Heidelbergi Káté*. Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár, 2004.

⁴⁵ Tavaszy: *A szociális és gazdasági törekvések etikai megítélése*. 35.

⁴⁶ „Az élet természetéhez hozzátartozik a differenciáltság, az a sokféleség, amelyben az életnek az igazi gazdagsága megnyilvánul.” Tavaszy: *A szociális és gazdasági törekvések etikai megítélése*. 36.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Uo. 42.

alkotásnak, és elvész az emberi szív életöröme, békessége, elvész minden, ami az ember részére az önmaga fölé való emelkedés lehetőségeit biztosította.”⁴⁹

Tavaszy a kommunizmus korabeli jelenségét romantikus hangulatnak tartja, mivel az egy bizonyos ideális, ígéretes jövőképnek az ábrándját kergeti. Ez leginkább abban érhető tetten, hogy nélkülöz minden racionális és logikus megfontolást, de nem számol a realitás tényeivel sem, tehát elrugaszkodik a valóságtól.⁵⁰ Elítéli továbbá az irányzatban, illetve a követői magatartásában gyakran megnyilvánuló gőgöt és fennhéjázást, valamint a szélsőséges utilitarizmust és hedonizmust is meghazudtoló attitűdöt: „»Nekünk senkitől sem kell tanulni« – mondja egy vezető kommunista, s ezzel azt fejezi ki, hogy a valódi kommunista sem morális, sem politikai értelemben nem ismert a »jó«-t és a »rossz«-at, hanem csak azt, ami hasznos és ami célszerű. Jó azonban az, ami az ellenségnek árt és rossz, ami a diktatúrának árt.”⁵¹

A Bibliában levő „kommunizmus”, a vagyonszövetség intézménye, amely gyakran a tárgyalt politikai kontextusban is előfordul, nem legitimálja a diktatórikus kommunizmus ideológiáját. Az erőszakos ki- és elsajátítás nem lehet azonos azzal az önkéntes adakozással, amely a vagyonszövetségen túl valódi szeretetközösséget formált az őskereszténység idején.⁵² Nem vonható tehát egyértelmű analógia, mert az a példa csak egyszeri volt, mint amely kizárólagos módon az Ige testté létele és az apostolok idejében történt.⁵³ A szeretet-kommunióban élő Ige viszont tovább élt, és az évszázadok, évezredek távlatában ma is él – az élő és ható Ige, amely szüntelenül a szeretetközösség megélésére, gyakorlására indít. Efelett kell örködnie a keresztény teológiának és egyházaknak, amelyek a bolsevizmussal ellentétben a család intézményét (mint a szeretetközösség magját, mint az egyház szimbólumát és mint Isten akaratának megfelelő erkölcsi tekintélyt), valamint a magántulajdont (Istentől kapott eszközt) Isten szerinti ajándékoknak tartja, és amelyek fenntartásáért, igei gondoskodásáért mindenkor felelősséggel tartozik.⁵⁴ A bolsevizmus fenti ismérveivel ellentétben tehát a „bibliai kommunio” az egy kenyérből, egy po-

⁴⁹ Uo. 38.

⁵⁰ Tavaszy Sándor: A jelenkori világhangulat. In: Uő: *Világnézeti kérdések.* „Az Út” kiadása, Torda, 1925. 82–89, 85.

⁵¹ Az idézett szerző Iwan Iljin. Tavaszy: *A szociális és gazdasági törekvések etikai megítélése.* 30.

⁵² Uo. 38–40.

⁵³ „Amiképpen Krisztusra és az apostolokra nem lehet mint példákra hivatkozni, éppen úgy nem lehet az őstörténet eme eseményeire sem hivatkozni mint példára, mert vallom, hogy az, ami ott ment végbe, az nem állítható analógiába semmiféle korrallal, tehát nem ismételtető meg ebben a világtörténeti síkban, amelybe a mi korunk és a mi társadalmunk esik.” Tavaszy: *A szociális és gazdasági törekvések etikai megítélése.* 39. [kiemelés az eredetiben].

⁵⁴ Uo. 40.

hárból teológiájára enged következtetni. Arra az egységre és egyenlőségre, amely az Isten színe előtti megállásban ismeri fel ítéletét, de az Istentől kapott kegyelem ajándékát is. A felismert teológiai igazságnak lehet egy, a magyarságra vonatkoztatható nüansza is: a magyarság megtartó ereje – különösen az erdélyi magyarság korabeli helyzetét tartva szem előtt – abban érvényesülhet, hogy nem degradálódik osztály- vagy politikai kategóriává, hanem sajátos identitása az egység és egyenlőség igei értelemben vett integrációjában érvényesül.

4. Következtetések

Kétségtelenül nagyon értékes Tavaszy Sándornak az az átfogó szintézise, amellyel a kor – református egyházra nézve is – fenyegető politikai irányzatait ismerteti, melyek közül itt a szocializmus és a kommunizmus ideológiáit emeltük ki. A legfőbb jellegzetességek, a lehetséges pozitív és negatív vonások bemutatása, majd a teológiai szempontból történő bíráló több szempontból is érvényesíti a protestáns attitűdöt. A beható elemzés, a lényegi jellemvonásokra, az alapok feltárására törekvő ismeretszerzési szándék módszeres és objektív analízisre enged következtetni, ami egyrészt Tavaszy Sándor tudományos elkötelezettségéből fakad, másrészt arra a reformátori alapállásra utal, amely a világot, környezetét az Ige mércéje alapján ítéli meg, hiszen a hit, a keresztyén identitás az élet minden területére kiterjed.⁵⁵ Az egyháznak ezt az őrállói szerepét Tavaszy Sándornak sikerült nemcsak az ideológiai, világnézeti trendek teológiai kritikájában alkalmaznia, de következetesen végigkíséri életpályáját, teológiai és filozófiai munkásságát egyaránt. Így juthat egyértelműen arra az ellentmondást nem tűrő következtetésre, amely kimondja a politika mindenkori funkcióját és azt, hogy ez a terület az egyház közéleti, kulturális szerepvállalásában nem terjedhet túl a maga eszközzellegén, és így az egyház, illetve a teológia sem válhat egyetlen irányzat, politikai tömörülés, társadalmi klikk szócsövéné sem.

„Az erdélyi magyar szellemiségnek [...] egész története tesz bizonyosságot arról, hogy mindig érezte, hogy minden politika jó, amíg eszközi szerepénél marad, amíg csak politika, vagyis, amíg biztosító keret akar lenni sajátos kultúrunkáék és alkotások számára.”⁵⁶

A teológiai hermeneutikának és dogmatikai megfontolásnak normatív etikai

⁵⁵ Tavaszy: *A református egyház jelentősége*. 6.

⁵⁶ Tavaszy Sándor: Az erdélyi magyar szellemiség. In: Uő: *Világnézeti kérdések*. „Az Út” kiadása, Torda, 1925. 128–130, 130.

következményei vannak. Ez különösen az erdélyi magyarság két világháború közötti helyzettudatának az ismeretében válik markánsná. Nem a világi, közéleti tevékenység és szerepvállalás megtagadásáról van szó, a kultúrából vagy a politikumból való tüntető kivonulásról, hanem egy helyes prioritási sorrend felállításáról, amely Isten Igéjének fényében látja ezt a szférát, és ebben munkálkodva ugyancsak Isten országát kívánja építeni. Tavaszy Sándor és a kortárs teológusok magatartása, általában pedig a református egyház azon fáradozása, amellyel nyitott volt a kortárs világi intézmények, az értelmiség és az egyetemes erdélyi magyar kultúra irányában, nem más, mint a jelzett prioritási sorrend komolyan vételének a tanúbizonysága, az Isten Igéje melletti elköteleződésének és annak a világban való érvényesítési szándékának a megnyilvánulása. Ezt tükrözi az a felhívás is, melyet Tavaszy Sándor a nemzetiség kérdésében így fogalmazott meg: „...nekünk elsősorban nem politikai, nem is gazdasági, vagy faji közösséggé kell válnunk, hanem elsősorban erkölcsi közösséggé és csak azután politikai és gazdasági közösséggé.”⁵⁷

Talán túlságosan nagy anakronisztikus ugrás lenne Tavaszy Sándor ismertetéseit, illetve javaslatait a mai társadalmi összefüggésekben alkalmazni. Jóllehet meglepő módon számos párhuzam fedezhető fel, az analógiateremtéshez mégis túl távoli az adott kor eszmeisége. Ugyanígy jelentős a különbség az ideológiák kortárs alakzataihoz viszonyítva, amelyek magukon hordozzák a teljes huszadik század lenyomatát, de a jelen elvárásainak horizontja is bennük tömörül. A teológiának viszont az a „munkahipotézise”, módszeres következetessége és hermeneutikai szempontrendszere, amellyel a tárgyalt ideológiai konstrukciókat vizsgálta, és amellyel bírálatát, kritikáját megfogalmazta, ma is releváns. Református egyházunknak és teológiánknak társadalmi, közéleti szerepvállalása – legyen az politikai természetű, vagy ideológiai, spirituális jellegű – ma sem lehet más mérceje, mint Isten örökkévaló Igéje. Zárógondolatként és megfontolásként Tavaszy Sándor *Dogmatikájának* témához kapcsolódó idézete álljon előttünk:

„A református keresztyénség nem ismer semmiféle olyan emberi mértéket, amely az Isten igazsága felett állna, tehát amely meghatározhatná és megítélhetné az ő igazságát. Különösképpen pedig nem ismer el magára nézve semmiféle olyan fórumot, amely az emberi értelem [...] származéka, és amely minden ponton ellentmond a humánumnak. A református keresztyénség igazsága Isten Igéjéből ered, annak hatalma és befolyása alatt áll.”⁵⁸

⁵⁷ Tavaszy Sándor: Próféta nemzetszemlélet. In: *Pásztortűz* 22, 1936/21, 435.

⁵⁸ Tavaszy Sándor: *Református keresztyén dogmatika*. Bővített, második kiadás, a szöveget gondozta Juhász Tamás. Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár, 2006. 12. §. 84.